

Motstridiga tillhörigheter i finlandssvenska skyddskårer

ANDERS AHLBÄCK*

Stockholms universitet

Cecilia Hortlund, *Svenskar, krigare, söner av Finland: Maskulinitet, minoritetsnationalism, nationell identitet och sociala skillnader inom svenskspråkiga skyddskårer i Österbotten och Åboland 1918–1939* (Umeå: Umeå universitet 2021). 290 s.

Skyddskårerne var beväpnade medborgargarden som uppstod i Finland med början år 1917, när den ryska ordningsmakten upphörde att existera. De bildade grunden till den så kallade vita armén som stred på den borgerliga regeringens sida i inbördeskriget 1918. Skyddskårerne fortsatte sin verksamhet efter att kriget var över, dels för att se till att inte socialisterna gjorde några nya upprorsförsök, dels för att upprätthålla och förbättra landets yttre försvarsberedskap. Den praktiska verksamheten liknade lantvärnets i Sverige: medlemskapet var frivilligt och medlemmarna deltog på fritiden i olika slags skjutövningar, fältövningar, utbildningar med mera. Det fanns en skyddskår, ett skyddskårshus, synliga övningar och parader i nästan varje finländskt lokalsamhälle som ett slags konkreta manifestationer av det så kallade vita Finlands värderingar: tron, hemmet, fosterlandet – och framför allt antikommunismen.

Cecilia Hortlunds avhandling *Svenskar, krigare, söner av Finland* tar fasta på att de så kallade svenskbygderna i Österbotten, Åboland och Nyland hade sina egna skyddskårer som fungerade på svenska. Det här väcker en rad intressanta frågor kring hur de svenskspråkiga skyddskårerne förhöll sig till det konfliktfyllda arvet efter kriget 1918, de hetsiga språkstriderna under 1920- och 1930-talet samt hoten mot demokratin från den finländska ytterhögern i början av 1930-talet. Liknande militära och paramilitära organisationer, ofta med högerextrem politisk profil, sprang upp runt om Europa i efterdyningarna av första världskriget. Deras medlemmar upplevde sig ofta

* Docent i historia; fakultetsopponent

vara nationens främsta medborgare, med höga anspråk och en benägenhet att ta rätten i egna händer. Hur såg alltså de svenskspråkiga skyddskåristerna i Finland på sin egen roll i lokalsamhället och i nationen, vilka språkliga och politiska rättigheter ville de hävda för egen del, och hur uppfattade de sin manlighet och sitt medborgarskap i förhållande till andra sociala och språkliga grupper? Detta har inte tidigare utforskats – en förvånansvärd lucka i historieskrivningen om hur de tämligen disparata grupperna av svenskspråkig allmoge, borgerskap och överklass i Finland från och med slutet av 1800-talet mödosamt sammanfogades till en finlandssvensk minoritet med en lång rad egna samhällsinstitutioner.

Detta är emellertid mer än en avhandling om en språklig minoritets historia. Cecilia Hortlunds kultur- och genushistoriska perspektiv kombinerar på ett uppslagsrikt sätt problematiseringar av manlighet, språk, etnicitet och nationalism. Det som står i fokus är inte den praktiska verksamheten utan vad Hortlund kallar för *identitetsskapandet* inom de svenskspråkiga skyddskårerna: hur man på olika sätt försökte formulera, förstärka och upprätthålla en särskild skyddskårsidentitet för sina medlemmar såsom borgerliga, svenskspråkiga och manliga patrioter. Trots att det sedan 1990-talet gjorts en stor mängd genushistorisk forskning om skyddskårernas systerorganisation för kvinnor, Lotta Svärd, har det publicerats förvånansvärt få studier som granskat männens motsvarande frivilliga försvarsverksamhet ur ett genusperspektiv. Därför är *Svenskar, krigare, söner av Finland* inte bara den första grundliga undersökningen av svenskspråkiga skyddskårer i Finland utan också ett viktigt bidrag till forskningen om skyddskårerna även som ett nationellt fenomen.

Men hur ska en historiker komma åt de meningsskapande processer som pågick runt skyddskårerna och formade hur de uppfattades av de egna medlemmarna eller av samhället runt omkring? Här finns olika vägar att gå. Tidigare kultur- och genushistoriska studier av skyddskårerna har fokuserat på specifika lokalsamhällen. Miika Siironen studerade hur man reste minnesmärken över de fallna, byggde skyddskårshus, firade invigningar och högtidlighöll årsdagar med flaggning och andra ritualer i småstaden Idensalmi, i syfte att bygga och stärka en gemenskap kring det "vita" minnet av 1918.¹ Seija-Leena Nevala-Nurmi använde lokalpress, kommunalstämmans protokoll, med mera, för en mikrohistorisk studie av erfarenhetsvärldar och identiteter i den "vita" landsortssocknen Jurva, där män, kvinnor, pojkar och flickor alla hörde till sina egna köns- och åldersspecifika grenar av skyddskå-

1. Miika Siironen, *Vapaussodan Perintö: Valkoisuus Paikallisyhteisössä – Sisältö, Ylläpitäjät ja Rapautuminen Iisalmessa 1918–1933* [Arvet: Vitheten i lokalsamhället – Innehåll, upprätthållare och förfall i Idensalmi 1918–1933] (Helsingfors 2011).

rsrörelsen.² Både Siironen och Nevala-Nurmi undersökte också vilka personer som var i ledande positioner inom skyddskåren och Lotta Svärd och hur rörelserna utgjorde en konkret maktkonstellation verksam i lokalsamhället.

Hortlund har valt att fokusera på material där de svenska skyddskårens själva berättade om och beskrev sin verksamhet och dess syften. Hon har gått igenom lokalföreningarnas årsberättelser och mötesprotokoll från två svenskspråkiga regioner, Österbotten och Åboland. Det viktigaste källmaterialet för undersökningen består emellertid av två tidskrifter som var gemensamma för skyddskårsrörelsen i de svenskspråkiga regionerna, vilket lägger undersökningen på en regional eller ”minoritetsnationell” nivå. Materialet analyseras ur vad Hortlund kallar ett intersektionellt perspektiv, vilket hon operationaliserar genom fyra teoretiska kategorier: maskulinitet, nationell identitet, minoritetsnationalism och sociala skillnader. Med termen minoritetsnationalism vill Hortlund framhäva hur det finns många olika nationalismen inom en och samma stat, samt hur en etnisk minoritet som de svenskspråkiga i Finland kan befinna sig i ett spänningsfält mellan identifikation med två olika ”nationer”: den statliga gemenskapen och den språkliga eller etniska gemenskapen.

I avhandlingens fyra huvudkapitel undersöks alltså vilka maskulina ideal som konstruerades i skyddskårens; hur man förhöll sig till den finländska nationen och det nationella projektet i en tid av politisk osäkerhet; hur man framställde sig själva i relation till svenskheten och svenskt arv i Finland; samt vilken betydelse sociala skillnader mellan borgare, bönder och arbetare hade för identitetsskapandet i skyddskårens. Som en rad europeiska studier från de senaste tjugo åren visat, är detta fruktbara frågor för att öppna upp nya kultur- och socialhistoriska perspektiv på värnplikt, militära organisationer och krigföring. Där dessa studier ofta lagt huvudfokus på maskulinitet och genom denna kategori studerat klass, nationalism, medborgarskap och genussystem, väljer Hortlund att ge lika stor tyngd åt var och en sina fyra huvudkategorier.

Lösningen väcker intressanta frågor om hur man analytiskt och narrativt lägger upp en intersektionell studie. Ska en viss analyskategori utgöra den röda tråden som de andra kategorierna relateras till? Eller kan man, som Hortlund valt att göra, fokusera på en kategori i taget? Här behandlas nämligen maskulinitet, nationell identitet, minoritetsnationalism och sociala skillnader i var sitt huvudkapitel – en lösning som ger de analytiska kategorierna stor tydlighet, men å andra sidan flyttar bort fokus från hur de korsar och samverkar med varandra. Den röda tråden kommer i praktiken

2. Seija-Leena Nevala-Nurmi, *Perhe Maanpuolustajana: Sukupuoli Ja Sukupolvi Lotta Svärd- Ja Suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944* [Familjen som landets försvarare: Kön och generation i Lotta Svärd och Skyddskårens 1918–1944] (Tammerfors 2012).

att utgöras av frågor om etnicitet och nationalism, som nästan oundvikligen löper genom alla kapitel i avhandlingen. Men valet att isolera diskussionerna om manlighet respektive sociala skillnader i var sitt eget kapitel har både för- och nackdelar.

Kapitlet om manlighet kommer här mest att kretsa kring den normativa idealbilden av skyddskåristen i materialet, och resultatet känns rätt välbekant från tidigare forskning. Hortlund kan visa att materialet innehåller ett militariserat manlighetsideal som byggdes upp genom ett ständigt återkommande återberättande av verkliga och fiktiva historier om händelser och personer i det så kallade frihetskriget år 1918, i syfte att locka medlemmar till skyddskårerna, legitimera verksamheten och skapa en beredskap bland den manliga befolkningen till ny kamp och nya offer i ett kommande krig. Skyddskårerna framställdes som ett manligt rum, där manlig kamratskap och sammanhållning kunde stärkas och unga män utvecklas mot en riktigt och önskvärd vuxen manlighet.

Det område där den här studien tillför mest ny kunskap handlar i stället om hur svenskheten och den språkliga identifikationen komplicerade förhållandet mellan nationen och hembygden för de svenskspråkiga skyddskåristerna. Nationen framställdes som hotad, både inifrån av kommunistiska landsförrädare och utifrån av bolsjevikstaten i Ryssland. Skyddskårerna konstruerade sin självbild som nationens beskyddare mot dessa hot, och som ett stöd för den lagliga samhällsordningen, som sågs som svag och vacklande. Samtidigt framställde de svenskspråkiga skyddskåristerna enligt Hortlund sig själva som involverade i en minoritetsnationalistisk kamp för överlevnad i ett större samhälle dominerat av finskan och de finskspråkiga. För att stärka och förtydliga sin självbild tog de till såväl historiebruk som nationalromantik och en lätt dos rasbiologi. I källmaterialet skrivs det ymnigt om vikingar, vasakungar, det svenska arvet och det svenska lynnet; den förment svenska eller germanska kärleken till frihet, ära, rätt och ordning. Skyddskårerna deltog alltså aktivt i den nationalistiska konstruktionen av de svenskspråkiga i Finland som en enhetlig grupp med ett gemensamt biologiskt och kulturellt arv, gemensamma egenskaper och gemensamma intressen. Särskilt i förhållande till dessa spännande resultat känns det som om avhandlingens disposition, där manligheten avhandlats i ett tidigare kapitel, begränsar möjligheterna att analysera de fascinerande könade aspekterna av dessa nationalistiska fantasier. Å andra sidan är problematiseringen av just nationalism ur ett minoritetsperspektiv mycket läsvärd och den här avhandlingens stora styrka.

En annan betydelsefull svårighet som mötte försöken att konstruera en helgjuten och attraktiv skyddskårsidentitet uppstod i förhållande till den finländska ytterhögerens utveckling i början av 1930-talet. Hortlund obser-

verar att materialet också från de svenskspråkiga skyddskårerna uttrycker utbredda sympatier för fascismen i Italien och Tyskland, den fascistoida Lappo-rörelsen i Finland, samt det högerradikala försöket till statskupp i Finland 1932, det så kallade Mäntsälä-upproret. Å ena sidan stred fascismen mot skyddskårernas självbild som ett skydd för frihet och laglighet, men å andra sidan kunde man inte heller fördöma Mäntsälä-upproret alltför kraftigt eftersom de som deltagit var krigshjältar från den vita sidan i kriget 1918. Mäntsälä-upproret ledde till inre slitningar i skyddskårerna i Österbotten och Åboland som kraftigt tonades ner och slätades över av ledningen för att undvika splittring i ledet och prestigeförluster utåt.

I fråga om temat sociala skillnader visar avhandlingen hur man gärna ville framställa de svenskspråkiga skyddskårerna som opolitiska och omfattande alla samhällsklasser – samtidigt som man aktivt uppmanade sina medlemmar att rösta på borgerliga partier, framställde samhället som skarpt uppdelat och polariserat mellan goda vita och onda röda, idealiserade självägande bönder, och förhöll sig misstänksamt till fabriksarbetare samt allt vad arbetarrörelse vill säga. Ett särskilt framträdande drag var att man ville framställa bondeklassen som skyddskårens bärande element, fastän ledningen låg i händerna på lokala eliter och medlemskåren dominerades av tjänstemän, hemmansägare och småföretagare.

Även detta kapitel väcker intressanta reflektioner om hur intersektionaliteten bäst kunde synliggöras. Hortlund lyfter nämligen fram bonderomantikens som odlades i de svenskspråkiga skyddskårerna som ett sätt att skapa legitimitet för den svenskspråkiga befolkningen och som en symbol för dess mannakraft och styrka – ett tema som i hög grad har att göra med hur skyddskårerna konstruerade och formulerade manlighet. Bonden skulle enligt Hortlund tränga ut bilden av svenskarna som en utländsk överklass bland de finskspråkiga och ersätta den med en bild av en fysiskt och moraliskt stark och sund svenskhet djupt rotad i den så kallade svenska jorden. Genom att bonden ägde och självständigt brukade sin egen jord sågs han som ett bålverk för individualism, äganderätt och laglighet mot socialismens kollektivism och samhällsomstörtande idéer.

Valet av källmaterial endast inifrån rörelsen själv är arbetsekonomiskt sett förnuftigt i förhållande till avhandlingens syften och frågeställningar. Samtidigt retar det läsarens nyfikenhet i fråga om hur det omgivande samhället såg på och uppfattade skyddskårister. Fastän skyddskåren var det mellankrigstida Finlands största medborgarorganisation, med ett medlemsantal på närmare 100 000 genom hela mellankrigstiden, får man komma ihåg att de allra flesta finländska män i vapenför ålder *inte* anslöt sig eller deltog i verksamheten. Uppenbarligen utövade de identiteter som erbjöds i skyddskåren ingen större lockelse på männens stora flertal. Också det interna ma-

terial som Hortlund studerat visar emellertid på en del intressanta sprickor i bilden av skyddskårerna som hembygdens omhuldade värn. Det klagas över att befolkningen i den egna bygden inte tillräckligt uppskattade skyddskårens arbete, inte deltog och engagerade sig, samt att den manliga ungdomen emigrerade till USA i stället för att bygga och försvara det egna landet. Inte minst i Österbotten uppstod också friktion med de frikyrkligt anknutna fredsföreningarna. Här finns uppenbara öppningar för fortsatt forskning.

Trots att man kan ha olika åsikter om vilken disposition som bäst stöder det intersektionella greppet så är kombinationen av olika teoretiska perspektiv i Cecilia Hortlunds avhandling ambitiös och fruktbar. *Svenskar, krigare, söner av Finland* synliggör väsentliga aspekter av hur man inom skyddskårsvärlden ville uppfatta och framställa den egna verksamheten; hur man tillskrev den mening och genom detta meningsskapande konstruerade könade, etnifierade och politiserade självbilder. Dessa självbilder relateras skickligt till den samtida politiska situationen. Avhandlingen presenterar och diskuterar också ingående sina teoretiska infallsvinklar utifrån tidigare forskning. Här finns emellertid en källkritisk problematik som skulle ha förtjänat ännu större uppmärksamhet, nämligen att källorna berättar främst om hur ledande aktivister och intellektuella inom rörelsen ville framställa verksamheten. Också termen "identitetsskapande", som används i syftesformuleringen för att knyta samman maskulinitet, nationalism och klass, kunde problematiseras mer ingående. Det finns en omfattande kritisk diskussion kring huruvida begreppet "identitet" implicerar någonting alltför statiskt och enhetligt och därigenom reifierar upplevelser av till- och samhörighet som i själva verket är skiftande, situationsbundna och heterogena. En annan kritik är att "identitet" avleder uppmärksamheten från aktörerna, både dem som aktivt väljer att identifiera sig med bestämda subjektspositioner och dem som likaså aktivt artikulerar och erbjuder – eller trugar på – andra människor dessa olika möjligheter till identifikation.³

Aktörerna och deras inbördes förhållanden är mycket riktigt relativt osynliga i *Svenskar, krigare, söner av Finland*. Hortlund väljer att fokusera på "ett övergripande, strukturellt perspektiv och inte ett aktörsperspektiv" och argumenterar för att de föreställningar hon studerar i källmaterialet kan antas ha varit allmänna, "strukturellt förekommande värderingar och formuleringar" inom rörelsen. Det är en tydligt deklarerad och legitim ståndpunkt. Man kunde dock invända att källtexterna främst utgör retoriska försök att *forma* skyddskårstidningarnas uppfattningar. Frågor vaknar om vilken plats de röster vi hör i materialet hade inom skyddskårernas sociala verklighet. Att läsa skyddskårstidningarna mera som försök att erbjuda olika möjligheter

3. En grundläggande text för den kritiska diskussionen är Rogers Brubaker & Frederick Cooper, "Beyond 'Identity'", *Theory and Society* 29:1 (2000) s. 1–47.

till identifikation, en process med öppet och osäkert resultat, hade sannolikt framhävt maktrelationer och spänningar inom rörelsen, liksom manlighetens hierarkier, motbilder och hegemonisträvanden, som nu inte undersöks närmare. Texter av den här typen uttrycker förvisso tydliga ideal som ledningen ville att medlemmarna skulle omfatta. Men de kan också läsas som uttryck för rädsla, brist och längtan snarare än någon trygg och stabil självbild; rädslan för svaghet eller vekhet i manligheten, bristen på motivation eller engagemang bland medlemmarna samt längtan efter entydiga och enkla svar i en komplex politisk situation där ingen var oskyldig efter kriget 1918 och kompromisser måste ingås med forna fiender.

Sammanfattningsvis är *Svenskar, krigare, söner av Finland* en mycket perspektivrik och tankeväckande avhandling som inte stannar vid det empiriskt-deskriptiva utan ambitiöst tar sig an att teoretisera nationalism och minoritetsnationalism och mångsidigt belysa produktionen av självrepresentation, tillhörighet och gemenskap. Den grundliga samhällshistoriska kontextualiseringen av skyddskårerna i det samtida finländska politiska landskapet gör studien utmärkt tillgänglig även för den som inte är så väl insatt i Finlands historia. Boken ger också underlag för intressanta diskussioner, utan givna svar, på hur en intersektionell analys av detta slag bäst kan läggas upp och genomföras. Även om vi kanske inte kommer under skinnet på mannen i ledet, vet vi nu mycket mer om vilka bilder som erbjöds och omgav honom när han deltog i de svenskspråkiga skyddskårernas verksamhet.